

Vrede over Israël

Jaargang 58
Nummer 3
Juni 2014

Van de redactie	2
De negende dag van de maand Av	3
Woorden over het Land	6
Israël	9
In memoriam: Rudolf Boon	14
Berichten	15

*Wanneer gij komt
in het land, dat de
HERE, uw God, u
ten erfdeel geven zal,
... dan zult gij de
eerstelingen van alle
vruchten de HERE
aanbieden.
Deuteronomium 26*

Tweemaandelijks orgaan, uitgegeven door Deputaten
'Kerk en Israël' van de Christelijke Gereformeerde
Kerken in Nederland

Van de redactie

In het derde nummer van jaargang 58 staat het land centraal. Centraal staat daarbij de vraag of de belofte van God aan Israël dat het mag wonen in het land Kanaän ook nu nog geldt. Is deze belofte, na de komst van Christus, nog wel geldig? Legt het Nieuwe Testament niet sterker de nadruk op het beërven van de aarde? Vormen land en aarde een tegenstelling? Actueel is deze vraag in relatie tot Israël en de Palestijnen. In de discussies over dit onderwerp gaat het dikwijls heet toe. In de drie volgende artikelen wordt de vraag naar het land hetzij indirect, hetzij direct aan de orde gesteld.

In de Schriftstudie van **ds. Rob van der Toorn** op indirecte wijze. Zijn studie, **De negende dag van de maand AV**, gaat uit van Klaagliederen, het boek dat op deze gedenkdag gelezen wordt. Israël gedenkt dan de verwoesting van de tempel. Verwerpt God zijn volk geheel en al? Maar als dat niet zo is, waar mag het dan wonen? De vraag naar trouw van God aan zijn volk klinkt op.

In het tweede artikel, **Woorden over het land**, stelt **ds. Aart Brons** de vraag naar het land direct aan de orde. Hij laat vanuit het boek Deuteronomium de Bijbel aan het woord over de landbelofte. Indringend wordt aan de orde gesteld wie de eigenaar van het land is. En als het land je erfdeel is geworden, hoe ga je het dan bewonen? Een geweldig spanningsveld tekent zich af.

In het derde artikel, **Israël**, laat **ds. Jaap de Vreugd** de actualiteit van de landbelofte zien.

In het kader van de studieopdracht 'wat is Israël', die door de synode van de Christelijke Gereformeerde kerken aan ons deputaatschap is gegeven, sprak hij op een bezinningsdag over dit onderwerp. Ds. J. de Vreugd brengt in zijn artikel zijn persoonlijke visie over Israël, als die van Christenen voor Israël, onder woorden. Hij benadrukt de blijvende geldigheid van de landbelofte.

Ds. Hans Ruiter, schreef een **in memoriam** bij het overlijden van **ds. Rudolf Boon**. Deze predikant van de Nederlands Hervormde kerk heeft zich als predikant altijd sterk ingezet voor de ontmoeting met Israël.

Bij **Berichten** treft u aan:

- De aankondiging van een conferentie over Messiasbelijdende Joden in Ede.
- De mogelijkheid om 7 lesformulieren over Israël aan te schaffen.

Bij de foto op de voorpagina

Bijbelse bomen en planten.

Gerst en tarwe behoren tot de vruchten van het land Kanaän (Deut. 8:7-10). Deze vruchten worden al in het voorjaar geoogst, rond het Pascha en het Wekenfeest. Van deze vruchten moeten de eerstelingen de HERE aangeboden worden (Deut. 26). De vruchten vormen de bevestiging dat de HERE het land Kanaän aan Israël ter bewoning geschonken heeft. Tegelijk wordt Israël ingescherpt dat 'de mens niet van brood alleen leeft, maar dat de mens leeft van alles wat uit de mond des HEREN uitgaat'. Gebod en vrucht worden zo onafscheidelijk aan elkaar gebonden. Het land is en blijft de plaats waar Israël in gehoorzaamheid aan Gods gebod vrucht mag voorbrengen.

De negende dag van de maand Av

Ds. Rob van der Toorn

Nu klinkt ‘Klaagliederen’ sowieso niet erg hoopvol, maar zo’n einde lijkt wel hopeloos... Je kunt het lezen als: ‘*Óf U verwerpt ons onomkeerbaar, toort U tegen ons bovenmate...*’. Na het lezen van Klaagliederen blijft de vraag hangen: Hoe nu verder?

Binnen het Jodendom wordt Klaagliederen gelezen op *Tishab-be-av*, oftewel de 9^e dag van de maand Av. Volgens de Joodse traditie is op die dag in ieder geval de eerste tempel in Jeruzalem verwoest in 587 voor Christus. Maar dezelfde traditie vertelt dat de verwoesting van de tweede tempel in 70 na Christus op dezelfde dag plaatsvond. *Tishab-be-av* is tot vandaag binnen het Jodendom de officiële gedenkdag voor alle lijden dat Israël in de loop van de tijd is overkomen.

Klaagliederen

Passend om op deze gedenkdag het boek Klaagliederen te lezen. Het boek

draagt in de Hebreeuwse Bijbel als naam het woord waarmee het boek begint: *Echa*. Dat is te vertalen als ‘Hoe?’ of ‘Ach!’. Een klaagkreet om te beginnen. En al lezend merk je hoe de ramp van de verwoesting van Jeruzalem en de tempel wordt bezongen. Maar niet alleen dát wordt rauw verwoord, maar vooral ook wat deze ervaring Israël gedaan heeft.

Klaagliederen *klaagt* over wat Jeruzalem is overkomen: ‘*De berg Sion*’ is verwoest (5:1). Jeruzalems centrum was de tempel, de plek waar God zich liet ontmoeten door zijn volk. Maar nu ‘*treuren de wegen naar Sion*’ (1:4). De tempel

werd ook verwoest. Er komen daarom geen feestgangers meer om God daar te ontmoeten en te eren.

Israël klaagt over wat het is overkomen. Tegelijk zegt het klip en klaar dat de HERE zijn hand had in wat er met Jeruzalem was gebeurd. Lees maar 1:12-17; 2:5-9 en 20-22; 3:1-15 en 43-45; 4:11 en 16. De HERE had zijn oordeel over Israëls zonde laten komen. De gevolgen

van dat oordeel werden zwaar gevoeld, maar in Klaagliederen zoekt Israël de reden van die oordelen bij zichzelf. Je stuit in Klaagliederen vaak

“Gedenk, HERE, wat ons is overkomen (...). Breng ons, HERE, tot U weder, dan zullen wij wederkeren. Vernieuw onze dagen gelijk van onds! Of zoudt Gij ons geheel en al verwerpen? Zoudt Gij al te zwaar tegen ons toornen?”

Klaagliederen 5:1 en 21-22.

op een schuldbelijdenis. De zonde van ‘*de dochter mijns volks*’ wordt zelfs groter geacht dan de zonde van Sodom (4:6). Maar toch... hoe geschokt moet het er ondanks alles uitgekomen zijn: ‘*Wij hebben overtreden en zijn weerspannig geweest – Gij hebt níét vergeven*’ (3:42)!

Klaagliederen 5 – een gebed

Nets als de andere vier liederen telt ook dit vijfde lied 22 strofen: voor iedere letter van het Hebreeuwse alfabet *één* strofe¹. De

¹ Hoofdstuk 3 kent strofen van elk drie verzen; in totaal dus 66 verzen.

Schriftstudie

n.a.v.

Klaag-

liederen 5

Ds. Rob van der Toorn

liederen zijn duidelijk zorgvuldig samengesteld en zijn bedoeld om in de eeuwen na de verwoesting van de tempel gezongen te worden in de liturgie.

*Klaagliederen
lezen bij de
Westelijke muur*

Dat God bij Zijn volk woont, is de kern van het verbond dat Hij met Israël sloot

Met de val en verwoesting van Jeruzalem en de tempel verdwenen de tekenen van 'Gods aanwezigheid bij zijn volk'. Dat God Israël had verkoren, werd zichtbaar doordat God kwam wonen in de tempel in Jeruzalem

(vgl. 2 Kronieken 7:1-2).

Dat God bij zijn volk woont, is de kern van het verbond dat Hij met Israël sloot! Hij beloofde al bij de verbondsluiting bij de Sinai: *'Op elke plaats waar Ik mijn naam doe gedenken, zal Ik tot u komen en u zegenen'* (Exodus 20:24). En op verschillende plaatsen wordt Sion beleden als dé plaats die God koos om er te wonen, de stad die door Hem beschermd wordt tegen haar vijanden, en waar Hij zijn volk uit ervaring leert zingen: 'God is met ons' (vgl. de Psalmen 46, 48, 76 en 132).

Een gebed op het randje

Vers 19 lezen is verwarrend. Waarom wordt de HERE nu opeens zo nadrukkelijk beleden als de eeuwige koning, die van generatie tot generatie regeert? 'Van generatie op generatie' klinkt namelijk veelbelovend... Zo eindigt Psalm 146:

'De HERE is Koning voor eeuwig. Uw God, o Sion, is van geslacht tot geslacht. Halleluja'.

Waarom zou je dát zingen, terwijl het je zo duidelijk is geworden dat de nabijheid van de HERE door jouw zonden verleden tijd is? Waarom juist nu zingen dat de HERE voor eeuwig koning is?

Het is inzet van een heuse worsteling van Israël met de HERE. Want al hééft Israël gezondigd, dat doet niets af aan het feit dat de HERE koning is en blijft. **Zelfs:** al is Jeruzalem er niet meer, en ook de tempel niet, de HERE blijft koning. Ook zonder tempel is Hij koning. Nog altijd hún koning...!?

Dat is hier een echte worsteling. Vers 20 laat dat goed merken. De HERE is koning, maar *wáárom* verlaat Hij hen dan nog steeds? *Waarom* maakt Hij geen einde aan hun alleen zijn?

Met de belijdenis van vers 21: *'Breng ons, HERE, tot U weder, dan zullen wij wederkeren. Vernieuw onze dagen gelijk van ouds!'* zegt Israël dat het voor een verandering helemaal van de HERE afhankelijk is. Maar tegelijk beroept Israël zich zo op Gods verbond. De HERE beloofde immers in Deuteronomium 30:2-3: *'Wanneer gij u dan tot de HERE, uw God, bekeert en naar zijn stem luistert overeenkomstig alles wat ik u heden gebied, gij en uw kinderen, met geheel uw hart en met geheel uw ziel – dan zal de HERE, uw God, in uw lot een keer brengen en Zich over u erbarmen...'*

Met dit gebed klampt Israël zich aan Gods verbondstrouw vast! "HERE, God die uw verbond met ons sloot, hoe kunt Ú ons voorgoed verlaten?!"

Deze worsteling met God brengt Israël tot een gebed op het randje. Een laatste vraag in vers 22: *'Ofzoudt Gij ons geheel en al verwerpen? Zoudt Gij al te zwaar tegen ons toornen?'*

Is er op deze vraag wel een antwoord te geven? Breng ons bij U terug... óf verwerpt U ons *onomkeerbaar* en toernt U *bovenmate* tegen ons?

Gods antwoord

Klaagliederen eindigt met een open vraag... We worden gedrongen om in de Schrift verder te zoeken naar wat Góds antwoord is op deze vraag. Verwerpt Hij zijn volk voorgoed óf gedenkt Hij zijn verbond?

Het lezen van Psalm 74 helpt Gods antwoord te vinden. Het is een Psalm die gedicht is in dezelfde situatie: een verwoest en ontwijd heiligdom. *'Uw heiligdom staken zij in brand, zij ontwijdden tot de grond toe de woning van uw naam'* (vers 7). Ook hier wordt de HERE nadrukkelijk koning genoemd: *'Toch is God mijn Koning van oudsher, die in het midden der aarde verlossing bewerkt'* (vers 12). En als was het een toespeling op de vragen aan het slot van Klaagliederen 5, zingt de Psalm Israël voor: *'Lever de ziel van uw tortelduif aan het wild gedierte niet over; vergeet het leven van uw ellendigen niet voor immer. Aanschouw het verbond...'* (vers 19-20).

De slotvraag van Klaagliederen 5 is ongekend spannend. Zál de HERE zijn volk wel of niet voorgoed verlaten? Verwerpt Hij onomkeerbaar?

Juist in de ballingschap die op Jeruzalems verwoesting volgde heeft God bewezen dat zijn trouw aan zijn verbond *niet* afhankelijk is van zijn volk. Maar dat hoe zijn volk zich ook gedraagt of heeft gedragen, Hij trouw blijft aan zijn verbond!

Dat is het antwoord waar Klaagliederen 5 op hoopt en op wacht. Klaagliederen wordt gelezen op *Tishab-be-av*. Aan het eind van deze dag van rouw en vasten wordt herinnerd aan de traditie die zegt dat de Messias op de negende van de maand Av zal worden geboren. Een gedachte die past bij Gods trouw aan zijn verbond. Israëls Messias, Jezus van Nazaret, is het ultieme bewijs van die trouw. Israël vreesde via de dichters van Klaagliederen voor een 'onomkeerbare verwerping'. Maar doordat de Messias uiteindelijk de 'onomkeerbare verwerping' voor zijn rekening zou nemen, kreeg Israël opnieuw te

Jeremia, de profeet aan wie de Klaagliederen worden toegeschreven

maken met Gods ontferming. Petrus en de andere apostelen hebben over Hem gezegd: *'Hem heeft God door zijn rechterhand verhoogd, tot een Leidsman en Heiland om Israël bekering en vergeving van zonden te schenken'* (Handelingen 5:31).

Klaagliederen lezen op de treurdag ter herdenking van de verwoesting van de tempel

Woorden over het Land

Ds. Aart Brons

Over het Land Israël is veel te zeggen. De Bijbel doet dat. En juist vanuit het vele wat daar gezegd wordt zijn er in deze tijd nog veel meer 'woorden over het Land': een eindeloze rij artikelen en boeken – en grote, vaak heftige meningsverschillen. Ik wil het nu echter niet over al die woorden hebben, maar me richten op één Bijbelboek, namelijk Deuteronomium. Dat wordt in Israël 'Woorden' genoemd, naar het eerste woord ervan: *devariem* (meervoud van *davar/dabar*, 'woord').

Israël en de
Palestijnse
gebieden

Einde van de Tora

Het is het laatste boek van de Tora. De Tora bestaat uit de vijf boeken van Mozes, Genesis t/m Deuteronomium. In het jodendom is dat verreweg het belangrijkste deel van de Bijbel. Die boeken staan samen op de Tora-rol. Ze worden in de synagoge elk jaar helemaal gelezen, volgens een vaste indeling.

Het is opmerkelijk dat die 'kern-bijbel' van het jodendom dan blijft staan aan de rand van het land. Vlak voor het grote moment. Eindelijk zal het ervan gaan komen, na zoveel jaren op weg door de woestijn. Maar dan komt er, in plaats van een 'happy end', alleen nog maar een lange toespraak. Want dat is waar het in *De Woorden* om gaat. Deuteronomium beschrijft nauwelijks nog gebeurtenissen. Geen daden maar Woorden. Een sprekend slot. We maken het in de Tora-lezing niet meer mee dat Israël het doel bereikt. Dat wordt ook nog een heel verhaal. Ondertussen

worden wel hét doel en de bedoeling nog eens neergezet in woorden. Mozes' laatste woorden sprak hij 'aan de overzijde van de Jordaan'. Op de drempel naar een nieuw bestaan. Deuteronomium is een scharnierpunt. Vanuit de slavernij en vanuit de woestijn gaat het nu naar Leven in het Land. Daarvoor moet Israël eerst nog eens heel goed luisteren. En dat moet Israël ook blijven doen. Het grondgebod voor Israël is: Hoor! (4:1, 5:1, 6:3.4! 9:1, 27:9v). Dat gaat aan alles vooraf.

Het bijzondere van Israëls relatie met het land is in woorden gelegen. Anders dan voor de volkeren voor wie het eigen land eigenlijk een vanzelfsprekendheid is. Het is je wel heel dierbaar, het betekent best veel (en nog veel meer als je er weg moet). Maar dat is toch altijd nog anders dan voor Israël, voor wie de boog van het Woord over het Land staat. Een land is anders als het is gegeven met zoveel woorden en al luisterend is ontvangen.

Het Woord maakt alles anders. Van-God-sprekend. Het Woord maakt werkelijk het verschil. Het maakt mens en samenleving anders. God gaf het land. Het is gave, maar tegelijk ook opgave. Professor Maas Boertien schreef: 'Wie de moeite neemt, het boek Deuteronomium achter elkaar door te lezen, zal ontdekken dat het in het gehele boek gaat om het land als *gave* en *opgave* (zie bv. de hoofdstukken 9, 10 en 26). Want het land is van God en het volk is van Hem.'

Het land als gave

Dat het land Gods geschenk is komt op een sprekende manier naar voren

Ds. Aart Brons

bij het aanbieden van de eerstelingen (Deut. 26:1-11). Waar dank je voor, als je met het eerste en beste van je oogst bij de Here komt? Voor die vruchten, zou je denken. Maar nee, in Israël gaat het anders. Daar wordt gedankt voor het land. De volkeren verwonderen zich over de vruchtbaarheid, daar draait alles om. Dat was in Kanaän heel sterk het geval, en het ging met allerlei rituelen gepaard. Israël wordt geleerd een spa dieper te steken. Het gaat ook om de grond onder alles. Niet alleen wat het land opbrengt, maar ook het land zelf al, waar jij bent gebracht. Daar valt dat wat je nu net als vrucht hebt gekregen bij in het niet. Of nee – dat krijgt juist daardoor méér-waarde, als genade-op-genade. Treffend hoe de geschiedenis er bij gehaald wordt, kort en krachtig (vs. 5-10). Zeven keer klinkt in dit gedeelte het woord ‘geven’. Eén keer, in het midden, over wat Egypte gaf: harde slaven dienst. De laatste keer gaat het over ‘al het goede’ dat God gaf. De overige vijf keer gaat het over het land. Dat is én blijft een genadegave van God. Ook als Israël er al eeuwen woont blijft het ‘het beloofde land’.

Op nog tal van andere plaatsen en manieren horen we over het land als gave. Niet verkregen door eigen kracht of strategie, planning of prestatie (8:17v), maar gekregen als erfdeel dat de Here hen doet beërven (12:9v) – zonder enige verdienste. Het was niet omdat Israël op de een of andere manier een bijzonder volk zou zijn (7:7, 9:5), maar ‘omdat de Here u liefhad en de eed hield, die Hij uw vaders gezworen had, heeft de Here u met een sterke hand uitgeleid en u verlost uit de slavernij’ (7:8).

Het gegeven land geeft Israël vaste grond onder de voeten. Het land voorziet rijkelijk in behoeften, met al zijn bronnen: ‘een goed land, een land van beken, bronnen en waterstromen, die ontspringen in de valleien en op

de bergen, een land van tarwe en gerst, van wijnstokken, vijgenbomen en granaatappelbomen, een land van olijven en honing, een land waar u niet slechts schamel brood zult eten, maar waar het u aan niets zal ontbreken, een land waar u ijzer vindt in het gesteente en waar u koper delft uit de bergen.’ (8:7-9) Daar schuilt gelijk een gevaar in: dat je dan de Here niet meer zo nodig hebt en Hem vergeet.

Tegelijk is het met Israël toch anders dan met Egypte, waar je op de Nijl kunt vertrouwen, en je – mede door je eigen technieken – nog meer zelf in de hand hebt. In het land dat God Israël geeft blijft het toch heel afhankelijk: het is een land ‘dat hemelwater drinkt’, waar je van Gods zegen afhankelijk bent, maar waar je onder die zegen dan ook niet de zorgen van Egypte hebt. Het is ‘een land waarvoor de Here, uw God, zorgt’; bestendig zijn zijn ogen daarop gericht, het hele jaar door (11:12).

Het land als opgave

Terwijl het pure genade is dat Israël het leven in het land mocht beërven hoort bij dat land wel een bepaald leven, naar Gods *Tora*. Het land is geen speeltuin of vakantiepark of ‘recreatiegebied’. Het is de plek waar God iets nieuws schept: leven en samenleven naar zijn woord. Dat kan in het land meer en anders gestalte krijgen dan in hoe de vaders er als vreemdelingen woonden en dan in hoe Israël erheen op weg was door de woestijn. Het land is mandaatgebied, land met een opdracht. Ook als de Here het land aan Israël geeft blijft het uiteindelijk Zijn land (Lev. 25:23). Het is gegeven, maar niet zo dat het Israëls bezit wordt, plek waar het volk zelf de dienst kan uitmaken. Dan vervalt het zomaar weer in slaven dienst: in het land staan al goden, machten en krachten klaar om Israël te knechten.

In Israël
wordt
gedankt
voor de
gave van
het land

*Israël van
zee tot zee, de
Middellandse zee
bij Caesarea*

Israël van zee tot zee, de Dode zee

Het land is gegeven, maar niet zo dat het Israëls bezit wordt, plek waar het volk zelf de dienst kan uitmaken.

De vlakte van Jizreeël, vruchtbaar land

Het allerbelangrijkste is daarom: ga geen andere goden achterna en ga geen beelden maken en aanbidden, maar: Hoor Israë! de Here is onze God, de Here de enige! Heb Hem lief met alles wat je hebt en bent! (Deut. 6:4v) Dat is het grote gebod, dat in De Woorden in alle toonaarden klinkt.

Tegelijk gaat het om goed samen-leven. Er zijn allerlei regels voor het onderlinge verkeer. Een belangrijk onderdeel is de zorg voor de ander, en dan in het bijzonder voor hen die op anderen aangewezen zijn: armen (15:7-11), slaven (15:12-18), vreemdelingen (10:17-19, 24:14) en wezen en weduwen. Vaak worden vreemdelingen, weduwen en wezen (en ook de Levieten, die geen eigen erfdeel in het land hadden) in één adem genoemd. Het gaat er niet alleen om dat je 'diaconaal' voor hen zorgt (24:19-21); je moet ze ook laten delen in feestvreugde (26:11).

De toekomst

Met dat al komt het er wel op aan wat het volk gaat doen. Dat komt zeer nadrukkelijk naar voren in de laatste hoofdstukken van Deuteronomium. Daar worden op verschillende manieren zegen en vloek aan het volk voorgehouden (vgl. ook Lev. 26).

Hoofdstuk 28 tekent hoe de Here het volk rijkelijk zal zegenen als het gehoorzaamt (1-14). Veel uitgebreider gaat het over de vloek over ongehoorzaamheid (15-68). Aan het einde klinkt dan, voor als het volk niet geluisterd heeft naar de stem van de Here: 'U zult worden weg-

gerukt uit het land dat u in bezit gaat nemen; De Here zal u verstrooien onder alle volken, over heel de aarde.' (28:63v) In Deuteronomium 4 (als einde van Mozes' eerste rede) horen we: als Israë! zondigt komen er plagen; als Israë! blijft zondigen het allerergste: U zult worden weggevaagd; de Here zal u uiteenjagen en wegvoeren naar vreemde volken...' (4:26v) Maar dat is niet het laatste; het wordt een nieuw begin: 'Dan zult u door de nood gedreven terugkeren naar de Here uw God en naar Hem horen. Want Hij is een barmhartig God. Hij zal u niet loslaten en u niet in het verderf storten. Hij zal het verbond met uw vaders niet vergeten.' (4:29-31) In hoofdstuk 32 horen we het lied van Mozes, waarin hij de toekomst schetst. Het gaat over God als de Rots wiens werk volmaakt is, die trouw, rechtvaardig en waarachtig is, die zijn volk heeft omringd met zorg en liefde, gekoesterd als zijn oogappel – maar zij hebben eigen wegen gekozen. Dan komen er de verschrikkelijkste dingen. Zal het zo helemaal mis gaan? Kan alles doodlopen doordat Israë! de verkeerde weg kiest? Het lied gaat nog verder: de Here zal het uiteindelijk toch weer voor zijn volk opnemen, zich ontfermen over zijn knechten. Het eindigt met: 'Hij oefent wraak aan zijn tegenstanders, en verzoent zijn land, zijn volk.'

Een en andermaal is Israë! verstrooid én teruggebracht. Eeuwenlang leek het er niet dat Israë! nog eens als volk in het land zou komen, maar God heeft hen nog eens een plek gegeven. Daarmee hebben De Woorden weer een bijzondere actualiteit gekregen!

Wat bedoelen we als we Israël zeggen?

Kort en krachtig: Israël. Uiteraard is de achtergrond van de vraag het gegeven, dat er een veelheid van duidingen is. Toch onderstreep ik: Israël=Israël; concreet, overal en altijd. Iemand zei jaren geleden tegen me: als je consequent Israël leest waar Israël staat, en niet bijvoorbeeld de kerk of de ziel, krijg je een andere bijbel dan die van de doorsnee christelijke traditie.

Toch: wat is dan dat concrete Israël? Volk van verkiezing en verbond sinds Abram *tot op de huidige dag*. Israël in O.T., Jodendom en Joodse volk door de eeuwen heen, Israël in het land en Israël in de diaspora, sinds 1948 de staat Israël, orthodox en liberaal, seculier en religieus, bekeerd en onbekeerd. *Voor mij is dan ook wezenlijk en doorslaggevend hoe Israël zichzelf ziet. 'Klal Jisraeel' is een belangrijk begrip: geheel Israël. Daar hoort iedereen bij.*

Op een prachtige manier wordt dat gezegd in de allegorie van de 4 soorten van Sukkot (Loofhuttenfeest), de loelavbundel: de 4 soorten symboliseren 4 soorten mensen: de etrog die reuk en smaak heeft staat voor de Jood die Tora leert en goede daden doet, de palmtak die smaak heeft maar geen geur is de Jood die studeert maar het geleerde niet in goede daden in praktijk brengt, de mirte die wel geurt maar geen smaak heeft staat voor de Jood die goede daden doet zonder te weten waarom, omdat hij geen Tora leert, en ten slotte de wilg die smaak noch geur heeft en staat voor de Jood die niets weet en ook geen goede daden doet – maar ze zijn allemaal in één bundel opgenomen, ze horen er allemaal bij.

Klal Jisraeel am ehad – geheel Israël is één volk. Zo zegt ook de Talmoud dat heel

Israël deel heeft aan de toekomstige wereld. Als ik vulling geef aan de term Israël dan is het dus in deze richting. Het volk, dat sinds Abram is uitgekozen door God en een unieke rol vervult in Gods geschiedenis tot aan de voleinding. Die unieke rol geldt niet tot op Christus of tot aan de kerk of zo. Wie zo de bijbel leest en Israël concreet invult kan niet anders dan vervangingstheologie en wat daarop lijkt ontmaskeren. Ik geef een paar voorbeelden m.n. rond de landbelofte.

Het land wordt de aarde

De laatste tijd is de discussie weer opgegaard rondom de geldigheid van de O.T.-ische landbelofte sinds Christus. De zgn. Palestijnse bevrijdingstheologie, zoals die vooral verwoord wordt door het in Jeruzalem gevestigde Sabeel-instituut speelt daarin een belangrijke

De Loelav, beeld van de eenheid van het volk

**Israël:
Het volk dat sinds Abraham is uitgekozen door God en een unieke rol vervult in Gods geschiedenis tot aan de voleinding**

Ds. Jaap de Vreugd

De klassieke redenering van de vervangingstheologie was: ...de beloften aan Israël vinden hun vervulling in Christus:...

Bezinningsconferentie van Deputaten; Ds. Jan Groenleer en ds. Jaap de Vreugd

rol. Kort en goed gezegd komt het hierop neer: het Oude Testament vindt zijn volledige vervulling in Christus; er zijn geen exclusieve beloften voor Israël meer; er is dus ook geen ‘beloofd land’ meer voor Israël; de N.T.-ische verbreding van de landbelofte brengt heel de aarde in het vizier als terrein van Gods heil, de landbelofte is derhalve vervuld in Christus; en de verkiezing van Israël houdt op met Christus.

Het zal duidelijk zijn dat politieke aspiraties niet vreemd zijn aan deze theologie. Het is ook duidelijk dat de aloude vervangingstheologie hier een hartig woord meesprekt. De klassieke redenering van de vervangingstheologie was: het O.T. is ‘particulier’; het N.T. is ‘universeel’; de beloften aan Israël vinden hun vervulling in Christus; de verkiezing van Israël houdt op met de afwijzing van Jezus als de Messias; de kerk is nu het nieuwe, geestelijke Israël, dat het oude vleeselijke Israël vervangt; evenals alle aspecten van het verbond is ook de landbelofte vervallen en vervangen door het brede perspectief van heel de aarde en uiteindelijk het eeuwig hemels koninkrijk. Sinds de gebeurtenissen in de vorige eeuw (Holocaust, stichting van de staat Israël) zijn er niet zoveel theologen meer die onverfrohren de vervangingstheologie

propageren; men zoekt andere wegen en vooral andere aanduidingen: ‘vervullingstheologie’ of ‘verbredingstheologie’, maar afgezien van het met dankbaarheid te constateren feit dat deze nieuwe pogingen in elk geval goede hoop voor Israël open houden gaat het toch voornamelijk om nieuwe vlaggen voor heel oude ladingen. En opvallend is, dat de meeste van deze theologen de landbelofte als vervuld en verouderd zien, behorende bij de tijdelijke beloften van het oude verbond.

Dan is er dus ook geen visie voor een profetische terugkeer van een hersteld Israël naar het beloofde land. Het synodale geschrift van de toenmalige Nederlandse Hervormde kerk ‘Israël, volk, land en staat’ uit 1970 spreekt wat dat betreft volstrekt andere taal: de landbelofte is nog steeds van kracht, en er is sprake van een profetische terugkeer en herstel van Israël; 1948 wordt zelfs een teken van God genoemd.

Jezus, de Jood

Doorslaggevend is natuurlijk wat het N.T. zelf zegt. Er is vaak op gewezen, dat de landbelofte als zodanig nauwelijks in het N.T. voorkomt. Enerzijds ligt dat voor de hand, gezien het volstrekt vanzelfsprekende van deze belofte voor Jezus en Zijn tijdgenoten: er werden geen vraagtekens geplaatst achter verkiezing, verbond en belofte, integendeel, zij maakten deel uit van Israëls geloofsovertuiging, en behoeften geen aparte behandeling. Bovendien, als de universele verbreding van het blikveld van het N.T. naar de volkeren van de wereld een verandering in de status van de landbelofte met zich mee had gebracht, had het N.T. daar toch wel melding van gemaakt, gezien de ingrijpende betekenis van deze belofte voor Israël.

Anderzijds valt er nog wel wat meer te zeggen dan te verwijzen naar het (vermeende) zwijgen van het N.T. op dit punt. Wie bijvoorbeeld de bekende woorden van Paulus uit Romeinen 9:4

op zich laat inwerken vindt daar in elk geval een expliciete verwijzing naar de landbelofte: 'zij zijn Israëlieten, voor hen geldt de aanneming tot kinderen en de heerlijkheid en de verbonden en de wetgeving en de eredienst en de beloften'. Paulus zegt dus, ná Pasen en Pinksteren, dat alle voorrechten van Gods verbond nog altijd geldig zijn voor Israël, en als hij spreekt over de 'verbonden' en de 'beloften' dan zou het volkomen in strijd zijn met het bijbels spraakgebruik de landbelofte daarvan uit te zonderen.

Als we alleen dit woord van Paulus hadden zou dat al genoeg moeten zijn om ervan overtuigd te worden, dat de landbelofte ook ná Christus valide is. Maar er is meer.

De laatste decennia is de overtuiging gegroeid, dat het onmogelijk is Jezus en de apostelen los te maken van hun context in de gemeenschap van het toenmalige Israël. Jezus was een Jood; Paulus was een Jood – en zij hebben zichzelf nimmer buiten hun Joodse context geplaatst.

We moeten het Nieuwe of Tweede Testament opnieuw leren lezen, en nu tegen de achtergrond van die Joodse context. Dat betekent voor ons onderwerp, dat we ons afvragen hoe in Jezus' dagen Messiasverwachting en landbelofte in hun onderlinge verhouding eruit zagen, daar immers de klassieke christelijke opvatting is, dat de in Christus vervulde Messiasverwachting opheffing van de landbelofte impliceerde.

Verwachting van het Koninkrijk

Meer dan in het verleden is er vandaag consensus over het gegeven, dat de boodschap van Jezus eschatologisch van karakter is. Zijn prediking zet, net als die van Johannes de Doper, in met de roep tot bekering omdat het Koninkrijk van God naderbij gekomen is. En de boodschap van het Koninkrijk van God kan alleen maar verstaan worden

Jeruzalem, het hart van het land

tegen de achtergrond van de gespannen verwachtingen van Jezus' dagen, samengevat in de term 'Joodse apocalyptiek'. Wie zich probeert een voorstelling te vormen van de toekomstverwachting van Tenach, met name de psalmen en de profeten, *los van de directe christelijke invulling daarvan*, m.a.w. wie Tenach laat spreken zonder dat spreken met christelijke theologische interpretaties al bij voorbaat in de rede te vallen, ziet het volgende beeld: In de toekomst van God, als de Messiaanse tijd aanbreekt, zal de Eeuwige Zijn verbond met Israël bevestigen door de ballingen terug te brengen in het land van de belofte; Hij zal Juda en Efraim verenigen, de 12 stammen bijeenbrengen *in het land*; Hij zal *Jeruzalem* stellen 'tot een lof voor de ganse aarde; de stad van de grote Koning', centrum van Gods heilshandelen, waarin de tempel zijn plaats zal hebben; Zijn tempel zal ook een huis van gebed voor alle volken zijn, en uit Jeruzalem zal de Tora uitgaan over de ganse aarde; en dat alles onder de heerschappij van de Messias-Koning uit het huis van David.

Dit – samengevat – eschatologisch herstel van Israël, door de profeten beloofd, speelt ook een grote rol in de apocriefe geschriften uit de inter-testamentaire periode: land, stad Jeruzalem, tempel en Tora zijn daarin wezenlijk. Dit was het geloof van Israël. Cruciaal is natuurlijk de vraag: vult het Nieuwe Testament dat allemaal anders in, of breekt het misschien zelfs helemaal met deze verwachting? Dat is niet het geval.

We moeten ons afvragen hoe in Jezus' dagen Messiasverwachting en landbelofte in hun onderlinge verhouding eruit zagen

Jezus en de apostelen voegden zich geheel in dit verwachtingspatroon.

Jezus en de verwachting van Israël

Het begint al direct bij de aankondiging van de geboorte van Jezus door de engel Gabriël aan Maria. Wat zegt de engel? *'Hij zal groot zijn, en de Zoon van de Allerhoogste genoemd worden, en God de Here zal Hem de troon van zijn vader David geven, en Hij zal over het huis van Jacob Koning zijn'* (Lucas 1:32, 33). De troon van David verwijst uiteraard direct naar Jeruzalem, en het huis van Jacob zijn de twaalf stammen van Israël: in lijn dus met de boven geschetste profetische verwachting.

Typerend voor deze verwachting zijn de lofzangen van Zacharias en Maria in het Adventsevangelie (Lucas 1). De priester Zacharias spreekt een indrukwekkende profetie uit over de dingen die gaan gebeuren, en het is voor iedereen die de Bijbel ook maar een beetje kent zonder meer duidelijk, dat hij de taal van de psalmen en de profeten spreekt, de taal van Israëls verwachting. Zoals ook Maria in haar lofzang helemaal de taal van de bijbel spreekt. Zacharias ziet, dat in de dingen die in zijn dagen gebeuren het rijk van de Messias een beslissende stap naderbij komt. Zo is zijn lofzang of zijn profetie ook een kernachtige samenvatting van Joodse, bijbelse Messias verwachting. Zacharias geeft stem aan de Messias verwachting zoals die in zijn dagen sterk leefde.

Als laatste Bijbelgedeelte verwijzen we naar Handelingen 1. Jezus is met zijn discipelen op de berg van de hemelvaart, de Olijfberg. Dan heeft Hij intussen zijn weg op aarde volbracht! Hij is gekruisigd en Hij is opgestaan. En 40 dagen lang sprak Hij met Zijn discipelen over het Koninkrijk van God. Dan valt de vraag van de discipelen: *'Here, herstelt Gij in deze tijd het koninkrijk voor Israël?'* Door de opstanding van Jezus is het vuur van de verwachting alleen nog

maar groter en sterker geworden. Wat valt er nog meer te volbrengen, nu alles volbracht is? Nu zullen toch wel de visioenen van de profeten werkelijkheid worden. Nu zal God ten slotte toch Israël wel herstellen tot de beloofde heerlijkheid. Op geen enkele manier berispt Jezus dan Zijn discipelen vanwege deze vrijmoedige vraag. Hij zegt ook niet, dat hun verwachting verkeerd gericht is en dat ze zich helemaal vergissen, zoals de christelijke exegese deze vraag veelszins heeft uitgelegd.

De vraag naar het herstel van het rijk voor Israël is in feite de meest wezenlijke vraag die op dat moment gesteld kan worden! Maar Jezus laat ze dan een ander en onverwacht perspectief zien over de manier waarop die hoop werkelijkheid wordt. En Hij zegt daarbij, dat de tijden en de gelegenheden alleen bij de Vader bekend zijn. Alleen de Vader weet wanneer het tijdstip gekomen is, dat het rijk volledig door zal breken. Er zal eerst nog een tussentijd komen, die in het teken zal staan van het werk van de Heilige Geest.

Het belangrijkste wat in die tussentijd zal gaan gebeuren is, dat de getuigen van Jezus zullen uitgaan tot aan de uitersten van de aarde. In het antwoord van Jezus is er geen sprake van afstel van het rijk voor Israël, alleen van uitstel. En dat uitstel heeft zijn plek in het plan van God om ook de volken in kennis te brengen van de God van Israël en van zijn Messias en van Zijn heil. Want alle mensen moeten de gelegenheid hebben om God te leren kennen en Jezus te leren kennen. God laat in Zijn liefde en genade het evangelie van de geboren Koning der Joden over heel de aarde gaan om niet alleen Israël maar ook de volken te bereiken met Zijn heil!

Omwille van ons heil wordt het ongeduld van de discipelen op de Olijfberg nog niet beloond: God wil ook de gojiem erbij hebben! Intussen blijft de belofte en blijft de profetie: God

De vraag naar het herstel van het rijk voor Israël is in feite de meest wezenlijke vraag die op dat moment gesteld kan worden!

herstelt het rijk voor Israël. Maar dat blijkt dan verrassend genoeg ook heil voor de volkeren te zijn. Zo is het plan van God. Voordat Jezus zitten zal op de troon van David en Israël definitief van zijn vijanden zal verlossen zodat het God kan dienen in heiligheid en gerechtigheid worden de heidenen geroepen en genodigd tot datzelfde heil.

Conclusie

Al Gods beloften zijn *ja en amen* in Christus: de weg van Christus heft de beloften voor Israël niet op, maar *bevestigt* ze: de landbelofte, de belofte van terugkeer en herstel van Israël, de belofte van herstel van Jeruzalem (zie by Rom. 15). In beide delen van de bijbel zijn de Messiasverwachting en het herstel van de 12 stammen in het land rondom de stad Jeruzalem met elkaar verbonden, en derhalve heeft de landbelofte op geen enkel wijze haar betekenis verloren of een betekenisverandering ondergaan met de komst van

Christus. De eerste komst van Christus en de uitstorting van de Heilige Geest zijn het onomkeerbare begin van de vervulling van al Gods profetische beloften, waarbij alle volkeren in het vizier komen; de volledige vervulling van Gods beloften vindt plaats in de voltooiing van het Koninkrijk van God in de wederkomst van Christus of wel de komst van de Messias, en onlosmakelijk daarmee verbonden is het eschatologisch herstel van het volk Israël in het land Israël; geen van Gods beloften is vervallen – al wat Hij ooit beloofd heeft zal bestaan.

In de actuele situatie betekent dat, dat Israël niet alleen een volkenrechtelijk gegarandeerd bestaan in het land heeft, maar een recht vanuit het verbond en in het kader van de (beginnende) vervulling van profetische beloften, en dat Jeruzalem – en dan gaat het met name om het meest omstreden deel, de zgn ‘oude stad’ oftewel Sion – de ondeelbare heilige stad van Israël is.

Al Gods beloften zijn *ja en amen* in Christus: de weg van Christus heft de beloften voor Israël niet op, maar *bevestigt* ze

De heuvels van Galilea

In memoriam: Rudolf Boon

Ds. Hans Ruiter

Prof.dr. Rudolf Boon, in de kerk van Landsmeer

Op 7 april 2014 is Rudolf Boon overleden. Hij is 94 jaar geworden. Dat er in ons blad aandacht aan hem gegeven wordt heeft alles te maken met zijn geschriften over de verhouding tussen het volk Israël en de christelijke gemeente. Daarover heeft hij een eigen geluid laten horen, dat op den duur niet onopgemerkt is gebleven. Zijn levensloop is begonnen met zijn geboorte in 1920 te Amsterdam. Zijn ouders waren niet kerkelijk betrokken, en Rudolf Boon is gedoopt (door K.H. Miskotte) toen hij al kandidaat in de theologie was. In de crisisjaren van de Tweede Wereldoorlog was hij al op zoek gegaan naar de wortels van zijn bestaan, en vond die in het christelijk geloof. Daarbij zijn Karl Barth, maar vooral ook Jan Koopmans van grote betekenis geweest.

In 1954 werd hij in de Nederlands Hervormde gemeente van Landsmeer bevestigd en hij bleef er tot zijn emeritaat in 1984. Daarna is hij benoemd tot hoogleraar in de liturgiewetenschap aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Die functie werd in 1991 afgesloten na het bereiken van de leeftijd van 70 jaar.

Kenmerkend voor zijn werk is vooral zijn zoektocht naar de bron van de kerk. Mede door zijn betrokkenheid als historicus heeft die zoektocht hem in een breed veld van onderzoek gevoerd. Begon het met zijn kennisname van de leer van de kerk bij Karl Barth, hij vond daar ook aanwijzingen die hem brachten bij onder meer Calvijn en Bucer. Vervolgens kwamen de kerkvaders van de vroeg-christelijke kerk in het vizier. Tot dusver een

begrijpelijke ontwikkeling, zoals toen nog gebruikelijk was bij het zoeken naar de bronnen. Dat reikte tot het nieuw-testamentisch getuigenis. Een enkeling ging verder terug, en dat zien we met nadruk bij Boon gebeuren: het zoeken naar de wortels in het jodendom. Dat brengt ons bij de eerste uitvoerige studie van Boon op dit terrein. 'De joodse wortels van de christelijke eredienst' (1970). Voor dit boek was toen geen uitgever te vinden. Het werd gelukkig gepubliceerd in de reeks 'Mededelingen van de Prof.dr. G. v.d. Leeuwstichting'. Juist deze studie was baanbrekend, niet alleen met het oog op de liturgiegeschiedenis, maar vooral ook door de breedvoerige citaten uit de joodse literatuur. Het heeft nog wel enige tijd geduurd tot deze relatie met de joodse liturgie in de handboeken werd genoemd en uitgewerkt.

In 1974 verscheen het boek 'Ontmoeting met Israël', met als ondertitel 'Het volk van de Torah'. Het is de uitgewerkte tekst van een serie radio-lezingen, waarin de auteur een geslaagde poging onderneemt om te beschrijven hoe het verschijnsel Israël door de eeuwen heen door Joden zelf is ervaren. Het kan daardoor goede dienst bewijzen voor het gesprek met Israël.

In 1983 verscheen het boek 'Hebreeuws Reveil' dat als ondertitel meekreeg: 'Wat bracht christen-theologen rond 1500 in de leerschool der rabbijnen?'. Met dit boek wilde Boon aantonen vanuit de geschiedenis, waarom het belangrijk is in de leer te gaan bij de joodse theologie. Dat is geen zaak van modieuze trends. Dit boek is ook van

Ds. Hans Ruiter

belang vanwege de verklaring van een aantal rabbijnse termen. Daarnaast verscheen een aantal kleinere geschriften en artikelen waarin de verhouding Joden – Christenen in praktische verklaringen werd omschreven. Rudolf Boon heeft in dit opzicht aan de kerk een belangrijke dienst bewezen, niet in het minst door te wijzen op bescheiden-

heid in plaats van hoogmoed. Van bescheidenheid getuigt zijn levensloop en zijn terugblik daarop in hoge mate. Zijn geschriften, ook die welke andere aspecten van kerk en cultuur behandelen, zijn nog steeds van belang. Zijn aandacht voor de traditie, en hoe deze een plaats kan krijgen in onze tijd is uiterst actueel.

**Rudolf Boon
vond de
wortels
van het
christelijke
geloof
in het
Jodendom**

Berichten

Centrum voor Israël Studies
Postbus 80, 6710 BB EDE
0318-696577 (bereikbaar op
dinsdag en donderdag)
cis@che.nl

Internationale conferentie Messiasbelijdende Joden

Op 23 juni 2014 wordt in Ede een internationale conferentie van Messiasbelijdende Joden belegd. Het thema zal zijn: 'Jewish Disciples of Jesus: A Blessing and a Challenge to the Church'. De leden van de zogenaamde Helsinki Consultation, een wereldwijd platform van Joodse volgelingen van Jezus, zullen elkaar ontmoeten en bijdragen leveren. Daaronder zijn bekende namen die over dit thema hebben gepubliceerd, zoals dr. Mark S. Kinzer uit de Verenigde Staten, fr. Antoine Lévy OP uit Finland, dr. Richard Harvey uit Groot-Brittannië en fr. David Neuhaus SJ uit Israël. De ontmoeting wordt opengesteld voor niet-Joodse belangstellenden, waarmee men het gesprek wil zoeken.

In 2010 werd de 'Helsinki Consultation' (link naar <http://helsinkiconsultation.squarespace.com/>) opgericht, die jaarlijks samenkomt om vragen te bespreken waar men zich als Joden binnen het lichaam van Christus mee geconfronteerd ziet. Na conferenties in Helsinki, Parijs, Berlijn en Oslo zal de Consultation in 2014 op de Christelijke Hogeschool te Ede gehouden worden.

Het Centrum voor Israëlstudies zal gastheer zijn en nodigt belangstellenden uit zich op te geven via CIS@che.nl. De toegangsprijs is 15 euro, inclusief lunch.

De conferentie wordt gepland van 10.00 tot 16.00, nadere gegevens worden binnenkort bekend gemaakt via de website van het CIS, www.centrumvoorisraelstudies.nl.

Voor meer informatie over het CIS, zie www.centrumvoorisraelstudies.nl. Desgewenst kunt u ook contact opnemen met de directeur van het CIS, dr. Michael Mulder, e-mail: m.c.mulder@hetnet.nl. tel. 0341-556830.

**Invulling nodig voor één of
meer avonden?
7 lessen over Kerk en Israël**

Robbert Jansen

Deputaten hebben 7 formulieren gemaakt waarmee met gemak 7 avonden (ochtenden, middagen of nachten mag ook) voorbereid kunnen worden over Kerk en Israël.

De lessen hebben de volgende thema's:

1. Gods trouw aan Israël
2. Jezus, een Jood
3. Vier groepen
4. Geopende Schriften
5. Antisemitisme
6. Politiek
7. Toekomst

De thema's zijn gekozen naar aanleiding van de stellingen in het visiedocument 'Voorgoed verbonden'. Per les wordt aangegeven om welke stelling(en) het bij het betreffende thema gaat.
Bij elk thema wordt kort ingegaan op

een aantal vragen die helpen bij de voorbereiding van de les. Niet alleen wordt per thema een lesdoel aangereikt, maar ook word je op weg geholpen bij het nadenken over hoe je doelgroep mogelijk tegenover het thema staat. Hierop volgt een idee hoe je de les op zou kunnen zetten (een lesopzet). Veel nadruk ligt daarbij op het activeren van de deelnemers.

Met behulp van dit materiaal kun je met minder moeite lessen over Kerk en Israël voorbereiden die passen bij jou en bij je doelgroep.

Op deze manier kun je geholpen worden bij de voorbereiding van jongeren- of volwassencatechese, kring-avonden, wijk-avonden, gemeente-avonden, vrouwen-vereniging, mannen-vereniging, jeugdvereniging, etc.

Nieuwsgierig geworden? Bekijk het document en zie zelf of het je verder helpt. Het materiaal is kosteloos te downloaden vanaf onze website (exacte link: <http://www.kerkenisrael.nl/pdf/Lesvoorbereiding.pdf>).

Colofon

Commissie van redactie

drs. C.J. van den Boogert
drs. R. Jansen
drs. D.J.K.G. Ruiter

Eindredacteur

drs. C.J. van den Boogert
Graspieper 8
8081 ZR Elburg
tel.: (0525) 69 02 22
e-mail:
keesvandenboogert@kpnmail.nl

Website

www.kerkenisrael.nl

Contact

e-mailadres info@kerkenisrael.nl

Administratieadres

Landelijk kerkelijk bureau
van de Chr. Geref. Kerken
Ghandistraat 2
3902 KD Veenendaal
Postbus 334
3900 AH Veenendaal
tel. (0318) 58 23 50
fax (0318) 58 23 51
e-mail: lkbc@cgk.nl

Penningmeester

H. van Braak
Prins Willem-Alexanderpark 133
3905 CD Veenendaal
tel.: (0318) 51 54 27
e-mail:
penningmeester@kerkenisrael.nl
Bankrekeningnummer
NL19 INGB 0000 365271,
t.n.v. Dep. Kerk & Israël Chr. Geref.
Kerken te Veenendaal

Voor legaten en schenkingen kunt u contact opnemen met de penningmeester; hij geeft ook graag informatie over diverse aan te bevelen projecten.